

המעביר על דעת בעל הבית נקרא גזלן – הרחבה – 1170

למדנו: שיטת רבי מאיר שכל המעביר על דעת בעל הבית נקרא גזלן (כגון שוכר ששינה, עני שיקבל מעות לפורים ורוצה להשתמש בהם לצורך אחר וכו'), ומעתה נסתיימה השמירה וחייב אפילו אם אירע אונס שהיה קורה בלאו הכי, וחכמים חולקים על קביעתו של ר' מאיר. ויש לברר: האם לפי ר' מאיר מעתה פטור מלשלם דמי שכירות כיון שהוא "גזלן"? האם הוא יכול לשוב להיות שומר/שוכר? האם הוא "גזלן" ולכ דבר וענין רק "נקרא גזלן"? מדוע "גזלן" ולא "גנב" או "עושק"?

ולשיטת חכמים: האם הם חולקים על האפשרות שיהיה "גזלן" או סוברים שמעשיו אינם מצדיקים את המעבר למציאות של "גזלן"? כגון, עני שיקבל מעות פורים וקנה דבר שאינו קשור לענייני פורים. האם לחכמים שאינו נקרא גזלן – מותר לשוכר לשנות את השימוש לכתחילה? לעני להשתמש במעות פורים ללא מיגבלה?

שו"ת מהרי"ל סימן קצח

ושואל שלא מדעת דנקרא גזלן¹ וכן המעביר על דעת בעלי לחד מ"ד כמדומה לי שפי' רבותינו דין גזלן יש לו ולא דקעבר בלא תגנוב אעפ"י שאין דעתו לשלמו בשעת שאילה. ולא דמי לדדרישין לא תגנוב ע"מ לשלם כפל דמכוון לגניבה ובאיסורא אתא לידיה, והתוס' כתבו נמי למי שמקבל מעות מחבירו להלוותו על אחריות הנותן על כסף וזהב שמותר לשנות לכתחילה וכל האחריות על המקבל והיתר גמור הוא כדאית' בא"ז, אלמא אף על גב דמשני היתר גמור הוא כיון דבדעתו לשלם, הי"נ ל"ש....

מה ההבדל בין "גזלן" לבין "נקרא גזלן"? מה ישיב המהרי"ל על השאלות לעיל ביחס לשיטת ר' מאיר?

ליקוטים בסוף ספר מהרי"ל (ציין הגרי"פ ל"ת דע"א)

[כא] אמר: הא דמנהג פשוט דשואל כלי חבירו מביתו בלי ידיעתו ולא חיישינן משום איסור גזילה¹, היינו דכל אחד דן את חבירו דניחא ליה ליהנות בממוניה².

ספר מהרי"ל <מנהגים> / יעקב בן משה הלוי (מהרי"ל) / עמוד 659
הודפס מאוצר החכמה

קונטרסי שעורים (רי"ז גוסטמן) בבא קמא שעור כ אות ז – ז

¹ עיין הלכה פסוקה חו"מ סימן ל"ד סעיף ז'הערה 24. האם מדובר בגזלן של תורה או מדרבנן

ומצאתי חידוש גדול בתשובות מהרי"ל הישנות, דשואל שלא מדעת אעפ"י שקונה הוא לענין חיובי גזילה אפי"ה אינו עובר בלאו דלא תגזול, וז"ל... ועיי' תוס' סוכה דף ל. וז"ל בד"ה משום וכו' לכם משלכם להוציא את השאול ואת הגזול משום שאול איצטריכא דבלאו לכם נפקא לן גזול משום מצוה הבאה בעבירה כו', עכ"ל. משמע דלא כמהרי"ל, דלדבריו י"ל דאיצטריך קרא לשואל שלא מדעת דמקרי גזול אבל אין בזה משום מהב"ע, כיון שאין עובר בלאו דלא תגזול. ועיי' ש"מ ריש פרק איזהו נשך דף סא ע"ב ד"ה ע"מ למיקט, ז"ל, י"מ דמיירי שהוא אינו רוצה לעכב הגנבה בידו אלא הוא גונב כדי לצערו ולא נראה דהא מעשים בכל יום שעושים כך לכך י"מ דודאי בדעתו לעכב הגנבה בידו אבל אינו גונב בשביל שום הנאה אלא כדי לצערו, עכ"ל. ולכאורה זה תלוי בפלוגתת תוס' ומהרי"ל הנ"ל. ועיי' גמרא ב"ב דף פח ע"א, ובשואל שלא מדעת קא מיפלגי מר סבר שואל הוא ומר סבר גזלן הוא, ע"כ. ובניי שם, וז"ל, אמר המחבר וכיון דקיי"ל כרבנן דאמרי גזלן הוא היה נראה שאסור לאדם להניח תפילין של חבירו או להתעטף בטליתו שלא מדעתו אבל מורי נר"ו אומר דבדבר מצוה שאני דניחא ליה לאינש דליעבדו מצוה בממוניה, עכ"ל הריטב"א ז"ל. ותמיהני אני על פסק זה של רבותי ז"ל דבהדיא אמרינן סוף פרק אלו מציאות, מצא תפילין שם דמיהם ומניחן ואם לא ששם אותם וקנאם לא היו מתירין אותו להניחם כו' ולא התירו משום מצוה כו' ואילו היה לרבותי ז"ל שום ראייה הייתי דוחק עצמי ליישב זה אבל עכשיו תמיהני ע"כ, עכ"ל הנ"י. ועיי' רמ"א או"ח סימן יד פסק כרבותי של הנ"י. ועיי' ש"כ חו"מ סימן עב ס"ק ח אריכות בזה. ועיי' מרדכי שם סוף פרק אלו מציאות. עכ"פ, מדברי כולם נלמד דשלא במקום מצוה אסור. ויקשה למהרי"ל הנ"ל וצ"ע, אולי כונת ראשונים הנ"ל לאיסור דרבנן וכונת מהרי"ל הוא שאין איסור מדאורייתא, אבל מלשונו שכתב "היתר גמור" משמע דגם איסור דרבנן אין בו, וצ"ע.

ש"ת משנה הלכות חלק יב סימן תב / בשואל שלא מדעת אי נפסל לעדות (ועיי' גבול עולם)

בדבר מה שנתקשה על מה שאמרו שואל שלא מדעת גזלן הוה אי נפסל נמי לעדות כדן גזלן ולא ראיתי נוהגין כן לפסול דא"כ הי' לן לפסול כמה.

אהובי ידידי דבר גדול שאל ומה שנלפענ"ד דעיי' ש"ע ח"מ סי' שני"ט ס"ה אפילו הלוקח בשאלה שלא מדעת הבעלים נקרא גזלן והנה שינה המחבר בלשונו שנקרא גזלן ולא כתב ה"ז גזלן ומצאתי בתש" מהרי"ל סי' קצ"ח... מבואר דשואל שלא מדעת רק דין גזלן לו ולא שעובר בלא תגנוב וא"כ לא נפסל לעדות כלל וז"פ.

האם הלכה כר' מאיר והאם לפי שיטת חכמים מותר לגמרי / ר"ף מסכת בבא מציעא דף יט: ב.

מתני' השוכר פרה מחבירו והשאילה לאחר ומתה כדרכה ישבע השוכר שמתה כדרכה והשואל משלם לשוכר א"ר יוסי כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של זה אלא תחזור פרה לבעלים : גמ' [דף ל"ו ע"ב] אמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כר' יוסי : אמר רבא הלכתא שומר שמסר לשומר חייב ולא מיבעיא שומר שכר שמסר לשומר חנם דגרועי גרעה לשמירתו אלא אפילו שומר חנם שמסר לשומר שכר דעלווי עלייה לשמירתו חייב דאמר ליה אנת מהימנת לי בשבועה האיך לא מהימן לי בשבועה... שמעינן מינה דהיכא דאיכא עדים דנטרה שומר בתרא כי אורחה ונאנסה לא מיחייב שומר קמא לשלומי דהא ליכא שבועה דלימא ליה אנת מהימנת לי בשבועה האיך לא מהימן לי בשבועה ואף על גב דאמר אין רצוני שיהא פקדוני ביד אחר כדאמרינן בגיטין [בפרק כל הגט] [גיטין כ"ט ע"א] ואם אמר לו טול לי ממנה חפץ פלוני הרי זה לא ישלחו ביד אחר שאין רצוני שיהא פקדוני ביד אחר ואמרי' עלה אמר ריש לקיש כאן שנה רבי אין השואל רשאי להשאיל ולא השוכר רשאי להשכיר הני מילי לכתחלה אבל דיעבד אף על גב דאינו רשאי אי איכא סהדי דלא פשע בה לא מחייבין ליה דהא גבי השוכר פרה מחברו והשאילה לאחר ומתה כדרכה כיון דליכא פשיעותא דהא מתה כדרכה לא מיחייב שוכר לשלומי מדיליה ואף על גב דהשאילה לאחר ושמעינן מינה דלא סבירא לן כרבי מאיר דאמר [בבא - מציעא ע"ח ע"א] כל המעביר על דעת בעה"ב נקרא גזלן.

אם אין הלכה כר' מאיר מדוע אין השוכר רשאי להשכיר ?

ר"ף מסכת בבא מציעא דף מח עמוד ב

הא מני ר"מ היא דאמר כל המעביר על דעת בעל הבית [דף ע"ח ע"ב] נקרא גזלן דתניא ר"ש בן אלעזר אמר משום ר"מ הנותן דינר לעני ליקח לו חלוק לא יקח לו טלית טלית לא יקח לו חלוק מפני שמעביר על דעתו של בעל הבית וליתא לדר"מ וכן נמי הא דתניא מגבת פורים לפורים ואין מדקדקין בדבר ואין העני רשאי ליקח מהן רצועה לסנדלו אלא אם כן התנה במעמד אנשי העיר דברי רבי יעקב שאמר משום ר"מ ורבן גמליאל מקיל וליתא לדר"מ דתרוייהו בחד טעמא שייכן ורבן גמליאל ס"ל דמקיל.

ומותר לעני לכתחילה ?

ר"ף מסכת בבא מציעא דף מט עמוד ב

ת"ר השוכר את החמור לרכוב עליו איש לא תרכב עליו אשה אשה רוכב עליו איש...

נמוקי יוסף מסכת בבא מציעא דף מט; וכן חידושי הר"ן ב"מ ע"ט:

שהחמור עשויה היא לרכוב עליה בין איש ובין אשה אלא שלכתחלה אין לו לעשות

מה מקור האיסור והרי לא קי"ל כר' מאיר ?

שו"ת אגרות משה חושן משפט הל"א סימן פח

ומה ששאלת באות ח' מהממון ששלחו לך שתוציא לצורך אכילה ואתה השתמשת בהם לדברים אחרים. הנה כיון שלא התנו עמך תנאי רק שגילו דעתם שרצונם שתוציא לצורכי אכילה אין בזה דין גזלן אלא לר"מ דסובר מעביר על דעת בעה"ב נקרא גזלן בב"מ דף ע"ח שפסקו הר"י והרא"ש דלא כותיה וא"צ בזה השבה. ובאב לבן אולי גם ר"מ מודה דרק לזרוזי נפשיה אמר לו ולא לקפידא גמורה. וגם יותר נוטה שהאב והאם יודעין שיוציא גם לשאר דברים אף למה שאין דעתם נוחה. אבל מ"מ טוב מדין כבוד אב ואם לבקש מהם מחילה על שעשית שלא כרצונם.

פסקי הגר"נ גולדברג זצ"ל בת"י

זכויות הדפסת ספרים, היסוד לאיסור הינו מדברי הר"י בב"מ פרק שלישי (דף כ. מדפיו), שאין השואל רשאי להשאיל ואין השוכר רשאי להשכיר, ובדיעבד אע"ג דאינו רשאי (אם לא פשע) אין לחייבו ואינו נחשב כגזלן בכך שהשאיל. וזאת כיון שלא קי"ל כשיטת ר"מ שהמעביר על דעת בעה"ב נקרא גזלן. ומשמע מכאן, שקיימת מציאות של איסור לכתחילה ובדיעבד אין לחייבו ממון ואינו נחשב ממון, ואף שתמוה מהו יסוד האיסור בכך (ומדוע בדיעבד פטור), יתכן שזהו דין מדרבנן לאסור זאת². מכאן, ניתן גם לדון בזכויות יוצרים, שאדם הכותב ספר ומוכרו ומדפיסו מקפיד שלא ידפיסו ללא הסכמתו (המוכר כבעה"ב והקונה הינו כשואל ולכן אסור לו להשאיל לאחרים), שיש להקפדתו ערך, אולם בדיעבד לא נוכל להוציא ממנו.

שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רנ"ג סעיף יב

מי שצריך לבריות ושט אחר פרנסתו ונתנו לו צדקה, אין בעלי חובות יכולים להפרע ממה שגבה בצדקה. הגה: אם לא שכתוב בקבוצו שחייב לאחרים, דאז נתנו לו אדעתא דהכי שישלם (כך משמע מהגהות מרדכי ד"ב).

באור הגר"א יורה דעה סימן רנ"ג ס"ק יח

ומש"ש דאומדן דעתא שלא נתנו לו ע"מ כך גם זה אינו דמ"מ זכה בה העני כבר והרי יכול לשנות לכל דבר כמ"ש בפי' האומנן (ע"ח ב') וכ"ש שזכה בהן בע"ח...

האם יכול לשנות לכתחילה וגם בשוכר וכו' ?

פסקי הגר"נ גולדברג זצ"ל

קיים איסור להעביר על דעת בעל הבית אע"פ שקי"ל לדינא שהמעביר על דעת בעל הבית איננו נחשב גזלן, כך עולה מדבריו הר"י במסכת ב"מ (הוספת הרב: פרק המפקיד)... ועל פי דרך זו יש ליישב את קושיית הגר"א על השו"ע בהלכות צדקה, שעני שלא כתוב לו בשטר קיבוצו שיש לו בעלי חובות אסור לבעלי חובות לגבות ממנו. והקשה הגר"א והרי קי"ל שהמעביר על דעת בעה"ב אינו נקרא גזלן, ועל פי האמור, אף שאינו גזלן, קיים איסור.

² לעיין פתחי חושן הלכות פקדון ושאלה עמ' ר"ג בשם האבני מילואים כ"ח ס"ק נ' בשם תרוה"ד, שאם עבר והשאיל כשאר עליו ג"כ אינו נעשה גזלן ולע"ש. ולע"ע תוס' גיטין כט. ד"ה "כאן שנה". ובפסקי השו"ע בסימן שמ"ב. ולע"ע ש"ך סימן ע"ב ס"ק ק"ח. ואמנם לעיין רדב"ז ח"א סימן שע"ב שאדם המקדש אשה בטבעת ששאלה מחבירתה אינה מקודשת ואחד מטעמיו הוא שכיון שאין השואל רשאי להשאיל הרי היא כמי שקידשה בגזל משמע דס"ל שאין זה רק איסור לכתחילה ולע"ע שו"ת רעק"א החדשות סימן ד'.

ודעת הגר"א נראה שסובר שאין מבטלין זכות של בעל חוב בזה שיש איסור לעבור, אם אינו גזל, מעדיפים לגבות חוב אף שבעל הבית מקפיד. ולפי זה יכול בעל הבית לגבות חפץ ששכר הלוח... ועל פי האמור, יש להסיק שצ'לם חתונות שצ'לם חתונה, שמעיקרא התנה ששכפול התמונות יהיה רק אצלו, אסור לעבור על דבריו, כיון שהוא 'בעל הבית' ואסור לעבור על דעתו... ועוד שיש לדון מדין נהנה.

פסקי הגר"ז גולדברג זצ"ל

תפיסת תור במשרד הפנים עבור אחיו (עיין לעיל לגבי תור...), ועי"פ הסמ"ע³ כל עוד לא החל בדיון לא נאמר דין 'תור'. אולם יש הקפדה של נותן השירות שיהיה תור מסודר ועל פי דרך זו הוא מוכן לתת את השירות, והכל תלוי בהקפדתו של נותן השירות, ואפילו אם לא נאמר שיש 'גזל' אם אינו עומד בתור, סו"ס יש הקפדה של בעל הבית, וכפי שכתב הרי"ף בפרק שני בב"מ שאף שאין הלכה כר"מ שהמעביר על דעת בעל הבית נקרא גזלן, אין השואל רשאי להשכיר, מחמת הקפדתו של בעה"ב⁴.

טור אורח חיים הלכות מגילה ופורים סימן תרצד

חייב כל אדם ליתן מתנות לעניים ולפחות שתי מתנות לבי' עניים מעות שגבן לחלקי לעניים בפורים אין רשאי לשנותן לצדקה אחרת ואין העני רשאי להוציאן לד"א אלא בסעודת פורים ואין מדקדקין בהן אלא כל מי שפושט ידו ליטול נותנין לו אחד ישראל ואחד עו"ג:

כמי פסק? כר' מאיר? ולשיטת הגר"ז זצ"ל?

בית יוסף אורח חיים סימן תרצד

ויש לתמוה על רבינו שפסק להאי ברייתא דקתני ואין העני רשאי ליקח מהם רצועה לסנדלו שהרי כתבו הרי"ף (ב"מ מח:) והרא"ש (ב"מ פ"ו סי' ט) שם דליתא להאי ברייתא דסברה דמעביר על דעתו של בעל הבית גזלן הוי אלא כרבן גמליאל קיימא לן דמיקל וגם הרמב"ם בפרק ב' מהלכות מגילה (הט"ז) השמיט הא דאין עני רשאי להוציאן לדבר אחר ורבינו ירוחם (נ"י ח"ב) כתב להאי ברייתא וגריס בה דברי רבי מאיר שאמר משום רבי עקיבא וכתב שרבים חולקים על הרי"ף ופוסקים כרבי עקיבא מחבירו ושדברי הרי"ף נראים וכן נראה שהוא דעת הרמב"ם ז"ל.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות מגילה ופורים סימן תרצד סעיף ב

אין משנין מעות פורים לצדקה אחרת. הגה: ודוקא הגבאים (מרדכי פ"ק דבבא בתרא), אבל העני יכול לעשות בו מה שירצה.

האם מכאן גם ששוכר יכול לשנות?

³ חו"מ סימן ט"ו ס"ק א'.
⁴ רי"ף, ב"מ דף כ. מדפיו.